

MATÚŠ KUČERA

NOVOVEKÉ SLOVENSKO

PERFEKT

III ARTICUL.

NOVOVEKÉ
SLOVENSKO

Slovensko si v novoveku vybralo Sedembolestnú Pannu Máriu za svoju patrónku, detail z piety v Kostole sv. Jána vo Vrútkach

NOVOVEKÉ SLOVENSKO

MATÚŠ KUČERA

Text © Matúš Kučera 2017
Photography © Author's archive, Fotolia, Perfekt's archive
Design © Veronika Sabovčíková 2017
Slovak edition © Perfekt 2017

Publikáciu z verejných zdrojov podporil

NOVOVEKÉ SLOVENSKO

Text, výber ilustračného materiálu a texty k obrázkom: prof. PhDr. Matúš Kučera, DrSc.
Úvod: prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc.
Obrazový materiál: archív autora, archív vydavateľstva Perfekt, Fotolia
Grafická úprava: Veronika Sabovčíková, DTP Perfekt
Tlačové podklady: Digital Vision

Jazyková redaktorka: Mária Sabolová

Vydal Perfekt, a. s., Cukrová 14, 811 08 Bratislava, ako svoju 772. publikáciu.
Rok vydania 2017
Druhé vydanie
Tlač: KASICO, a. s., www.kasico.sk

Knihu si môžete objednať vo vydavateľstve PERFECT, Cukrová 14, 811 08 Bratislava,
e-mail: odbyt@perfekt.sk alebo kúpiť v Kníhkupectve Vojtecha Zamarovského,
Karpatská 7, 811 05 Bratislava 1, alebo na www.perfekt.sk s 30 % zľavou.
Elektronickú verziu tejto knihy si môžete kúpiť na www.martinus.sk a www.dibuk.sk.

ISBN: 978-80-8046-822-4

www.perfekt.sk

Na cestu...

Stalo sa už pomaly tradíciou v solídnych európskych vydavateľstvách, že pri ďalšom vydaní úspešnej knihy býva spravidla oslovený niekto iný ako ten, kto písal úvod k prvému vydaniu. Dotyčný býva oslovený buď ako odborník na danú problematiku, alebo osoba so vzťahom k autorovi. V tomto konkrétnom prípade si vydavateľstvo spomenulo na autorovho mladšieho kolegu z univerzity, na ktorej v jednej pracovni strávil spolu takmer štvrtstoročie. Bolo preto pre mňa ctôu súhlasiť s ponukou pani riaditeľky Magdalény Gocníkovej, keďže som „akoby náhodou“ spĺňal obe nepísané kritériá. Táto ponuka bola o to prítiažlivejšia, že autor knihy – profesor Matúš Kučera – mi prednášal ako študentovi druhého ročníka histórie predmet, ktorý je zhodný s titulom tejto úspešnej publikácie. A aby toho nebolo málo, treba dodať, že po mojom príchode na katedru som prevzal po ňom pedagogicky práve epochu raného novoveku a on sa vrátil k svojmu milovanému stredoveku. Je to zvláštne, že po rokoch sa môžem vrátiť k spomienkam na jeho výklad novovekých dejín Slovenska, a tak zároveň môžem konfrontovať jeho interpretáciu tohto obdobia v úspešnom obsahu tejto knihy s odstupom rokov.

O autorovi je všeobecne známe, že patrí medzi našich najvýznamnejších historikov. Pritom sa akosi zabúda na to, že rovnako ako historik – vedec, Matúš Kučera je tiež vynikajúci autor literatúry faktu v oblasti slovenských dejín. Dokázal to veľakrát v početných publikáciách a dokazuje to aj v tejto knihe. Dokonca, ak mám byť presný, patril medzi historikov – priekopníkov v tejto oblasti. Je to mimoriadne cenná schopnosť, ktorú nemá vo svojej výbave väčšina profesionálov – historikov. Vyžaduje si to nielen dlhodobé štúdium a podrobné poznanie historických javov a procesov, ale je to zároveň vlastnosť – dar slova a myšlienky tak „kučerovsky“ nenapodobiteľná. Je v tom obsiahnuté nielen poznanie dejinného vývinu, ale najmä skúsenosť interpretácie historických faktov, pre ktorú spravidla má dobré predpo-

klady práve vysokoškolský učiteľ. Ťažko dnes jednoznačne rozhodnúť, čo je pre autora vo finálnej podobe náročnejšie: či vedecký text, vysokoškolská učebnica alebo kvalitná populárno-vedecká publikácia. U Matúša Kučeru je to napokon jedno, lebo vo všetkých troch spomínaných formách je vynikajúci.

O téme a obsahu knihy treba povedať, že autor siahol vo svojom „predstavovaní“ slovenských dejín k obdobiu, ktoré síce nebolo celkom zaznávané pred rokom 1990, ale nebolo ani docenené a nevenovala sa mu patričná pozornosť. Zo starších slovenských dejín sa venovala pozornosť viac veľkomoravskému obdobiu či národnému obrodeniu. Kučerova koncepcia poznávania slovenskej krajiny a Slovákov v minulosti nevyústila do akejsi kompaktnej syntézy v jednom zväzku, ktorá by predstavovala jednu hrubšiu knihu. Práve naopak, našiel si čas a priestor na samostatné tituly – osobitne sa venoval slávnym dobám veľkomoravským, osobitne stredoveku a napokon aj novoveku. Spracovanie historickej matérie do jednotlivých zväzkov mu umožňujú naplniť jeho predstavu o výklade našej národnej histórie komplexne a zároveň analytickejšie, ako by to bolo v jednozväzkovej syntéze. Aj tu sa plne odzrkadľuje skúsenosť a prax autora.

Samostatný pohľad na epochu novoveku umožnil autorovi zvýrazniť špecifiká a dominanty tohto obdobia. Pomoháčske Slovensko predstavuje dosiaľ jedinečnú príležitosť, ako posunúť naše poznanie o mieste územia dnešného Slovenska v rámci Uhorska. Práve toto územie sa stalo jadrom – základom ranonovovekého usporiadania Uhorského kráľovstva. A nielen to, Bratislava sa stala hlavným mestom kráľovstva, miestom zasadnutí snemu a korunovácií panovníkov. Z dôležitého mesta na hraniciach sa stala metropola feudálneho štátu, čím sa zvýšila jej medzinárodná prestíž. Rovnako aj Trnava, ktorá popri funkcii cirkevného centra sa stala aj kultúrnym centrom (univerzita). Autor si je toho plne vedomý pri sprístupňovaní tohto náročného obdobia našich dejín. Boli tu také fenomény, ako bola prítomnosť dynastie Habsburgovcov, fenoménu Osmanov a protihabsburských povstaní. Spolu s reformáciou a rekatolizáciou to boli nové javy, ktoré v stredoveku nenájdeme. Podobne aj obdobie osvietenského storočia je neopakovateľné ako základ pre prebudenie a formovanie národa v prvej polovici 19. storočia.

Kučerova kniha o novovekých storočiach je svojským príkladom reakcie na doznievanie dôsledkov krízy historizmu v nedávnych časoch i u nás. Autor prekonáva spomínané rezíduá aktívne, čo potvrdzuje jeho kniha ako celok. Hoci stále máme všeobecný pocit nedostatku historického povedomia Slovákov – záujem čitateľa do-

kazuje pravý opak. Z obsahu knihy zistí profesionálny historik, že Matúš Kučera „neuhol“ zo svojho historizmu, ba ešte ho v mnohom precizoval. Ak ho niektorí považovali len za „historika národného“, v jednotlivých kapitolách tejto knihy dokázal, že je zároveň aj „historik internacionálny“ – prirodzene s dôrazom na vývin svojho národa v kontexte nášho miesta v dejinách Európy.

O čitateľovi a prijímateľovi historických textov možno dnes s istotou povedať, že je vyspelejší, vzdelanejší, vyberavejší, pripravený „nasávať“ nové poznatky, ale zároveň je aj kritickejší ako predchádzajúce generácie. Vyhranený čitateľ je náročnejší vo svojich požiadavkách na kvalitu textu aj autora. Pritom aj pri tejto úspešnej knihe platí rovnica, že čitateľ si našiel svojho autora a autor svojho čitateľa. Formovanie tohto vzťahu nie je ľahké a nevytvára sa jednou publikáciou. Úžitok býva obojstranný. Autor Matúš Kučera je preto žiadaný – čitatelia očakávajú ďalšie tituly. Záujem o knihu bol väčší ako reálny náklad, každý čitateľ nebol vo svojich potrebách uspokojený, preto si život vyžiadal ďalšie – druhé vydanie knihy. Autor a vydavateľ tak týmto počínom rozširuje čitateľskú základňu. Želám čitateľovi radosť z čítania a poznávania historických súvislostí a tradícií, vydavateľovi zasa čitateľov, ktorí budú stále „hladní“ po takomto žánri kvalitnej literatúry.

Napokon mi dovoľte poďakovať vydavateľstvu Perfekt, že týmto druhým výdaním knihy *Novoveké Slovensko* dalo ako prvý gratulant u nás darček autorovi k jeho tohtoročným 85. narodeninám.

Bratislava 21. januára 2017

Jozef Baďurík,
profesor histórie na UK v Bratislave

Mapa sveta z roku 1436, ktorej autorom je Andrea Bianco

Nový vek, noví ľudia?

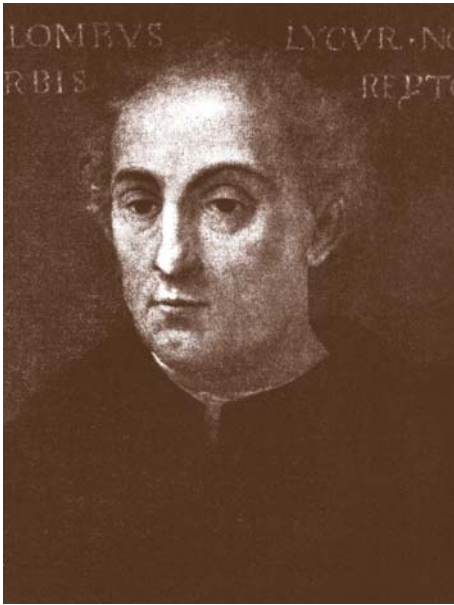
Keď starí kronikári chceli napísať knihu o dejinách, začínali vždy od stvorenia sveta, teda od Adama a Evy. V duchu kresťanskej náuky opisovali dejiny vždy ako zápas božského sveta s ríšou diablovou, ako neutíchajúci zápas dobra a zla, ktorý pretrvával počas dejín celého ľudstva. Preto sa pri svojom výklade pridržiavali základnej knihy kresťanského učenia – Biblie a hojne z nej citovali a odpisovali. Ba dokonca toto „vmontovanie“ biblickej učenia do kronikárskeho diela sa považovalo za prejav kronikárskej vedeckosti, umenia. Kronikárske diela takto narastali do objemných kníh, a kým sa autor prepracoval od počiatkov sveta až po históriu svojej dynastie, svojho kráľa, pre ktorého potreby dielo spravidla písal, vznikali rozsiahle, často mnohovezbovové diela. Ich potreba a použiteľnosť často prerástli aj samého autora. Dejiny bolo treba bezpodmienečne podeliť na kratšie a zrozumiteľnejšie úseky.

Vážnejšie sa touto otázkou začali zaoberať historici z Itálie a prvé pevnejšie výsledky predložili až v 15. storočí, najmä otec učenej archeológie Flavio Biondo. Poukazoval na to, že v roku 412 Alarichovi Góti dobyli Rím, čím zanikla moc svetovládneho rímskeho impéria. Tu vraj treba hľadať i prvý veľký dejinný zlom. Dobu do roku 412 potom začali nazývať „vek starý – starovek“. Mnohí súhlasili s talianskymi historikmi a uznávali, že skutočne je potrebné veľký a dlhý úsek dejín ľudstva rozdeliť na menšie časti, celky – *periódy*. Slovo *perióda* v takomto význame sa historikom zapáčilo a všetci začali hovoriť o *periodizácii dejín*.

Pravda, nie všetci prijímali tento rok za periodizačný predel. Niektorí sa domnievali, že zlom nastal už vtedy, keď cisár Konštantín prijal kresťanstvo za štátne náboženstvo, teda v roku 313, keď bol vydaný Milánsky edikt. Iní poukazovali, že skutočná moc Rímskej ríše

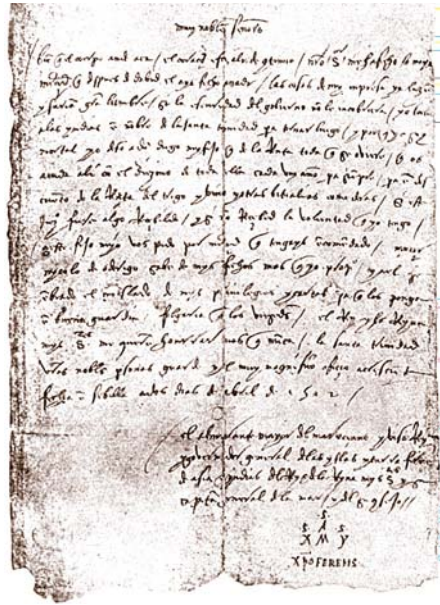
padla až vtedy, keď v roku 476 sa vlády v Itálii zmocnil Odoakar, zosadil posledného cisára Romula Augusta, zabil jeho otca a symboly cisárskej moci zaslal do Konštantínopolu, aby aj tým ukázal, že nemieni v ničom nadväzovať na tradície a symboliku rímskeho impéria.

A hoci profesorovi v Heidelbergu Christophovi Kellerovi (Cellarius) rozdelenie dejín na *starovek*, *stredovek* a *novovek* bolo celkom jasné a označenie jednotlivých historických etáp sa udržalo doteraz, historiografia sa zatiaľ nezhodla, kde by sa jednotlivé epochy mali začínať a kde končiť. Je pravda, že do priestorov starého rímskeho impéria sa nastahovali barbari rôznych národov a jazykov a začali tu budovať svoje kráľovstvá. Hlbším štúdiom organizácie a štruktúry týchto zväčša germánskych kráľovstiev sa však ukázalo, že z výdobytkov antickej civilizácie a spoločnosti prebrali viac, než sme pôvodne pred-

Krištof Kolumbus

pokladali. Novoty, ktoré by sme mohli pripísať barbarickým spoločnostiam pri organizácii štátu a spoločnosti, nie sú až také veľké a početné, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Preto napríklad belgický historik Henri Pirenne vyšiel s názorom, že epochálny prelom v Európe (pretože najmä o ňu ide) nastupuje až v 8. storočí. Vtedy islamský svet prelomil živý styk európskeho západu s Levantou, čím vytvoril nový izolovaný svet západnej Európy, kde sa potom utvárali základy nového feudálneho zriadenia. Takto historici hospodárskych a sociálnych dejín presunuli hľadanie periodizačného medzníka z oblasti politických či štátnych dejín do nových vôd organizácie života spoločnosti. Touto cestou sa nedávno vydala i marxistická historiografia, ktorá sa snažila posunúť periodizáciu dejín z praktickej či didaktickej polohy na akési „vedecké základy“. Vytýpovala päť etáp spoločenského zriadenia, ktoré malo od prvotnospoločného cez otro-

List admirála Krištofa Kolumba janovskej banke z roku 1502

kárske, feudálne a kapitalistické vyústití v konečnom komunistickom zriadení, kde sa akosi nelogicky mal končiť celý spoločenský život. Problém však nastal, keď tento model bolo treba vsunúť do konkrétnych dejín, aspoň do časových dejín európskeho priestoru. Nenašiel sa všeobecne platný termín zániku otrokárkeho spoločenského systému a už vonkoncom nedošlo k zhode pri ďalšej a základnej otázke: kedy a kde sa začína skutočný feudálny systém, ktorý okrem ekonomických dimenzií má i svoje právne základy, čo akosi zostávalo mimo záujmu. Pritom sa ukázalo, že i to, čo chceme charakterizovať ako klasickú štruktúru feudalizmu, má svoje odlišnosti už v samotnej Európe. Ináč sa totiž feudalizmus vyvíjal na teritóriách, ktoré obsadili barbari a kde pretrvávali pozostatky starého antického otrokárkeho systému, a ináč na tých priestoroch Európy, kde nezasiahla moc a štruktúra antického sveta. Nemenej komplikované

otázky nastupovali, ak bolo treba nájsť koniec feudálneho systému a určiť počiatky novodobého kapitalizmu. Situáciu v jednom i v druhom prípade komplikoval celý byzantský a postbyzantský svet, nehovoriac o veľkých oblastiach Ázie, kde zotrúvali staré sociálne a hospodárske štruktúry, ktoré nakoniec musel priznať i sám Marx. Nazval ich svojským termínom ako *ázijský výrobný spôsob* so všetkými jeho zložkami kolektivismu a s obchádzaním súkromného vlastníctva, na ktorom sa formovala novodobá Európa.

Navyše, marxizmus obišiel pri formovaní sa nového európskeho sveta taký fenomén, akým bolo kresťanstvo, ktoré prinieslo zo starých dôb nielen antickú vzdelanosť a myslenie, ale najmä hlbokú zmenu celého pomeru človeka k vonkajšiemu i vnútornému svetu, aby nakoniec prispelo k tomu, čo zvyčajne nazývame Európa a európanstvo. Kresťanstvo zasiahlo všetky barbárske národy na širokom teritóriu a stálo pri formovaní sa mnohých nových štátov na rozvalinách starého Ríma. Stalo sa akýmsi vnútorným tmelom toho, čo nazývame kresťanská Európa. Tým sa vyhranila i čiara, ktorá ju delila od moslimského sveta, ale súčasne jej dala aj ideovú a mravnú silu, aby mohla odrážať nájazdy východných ázijských kočovných spoločností. Len málo z týchto spoločností sa vtesnalo do kresťanskej Európy a našlo tu svoju novú domovinu. Veľkou výnimkou sú napr. i starí Maďari, ktorých vývoj je špecifický, lebo sa usadili medzi pokresťančené slovanské obyvateľstvo.

Historiografii sa teda nepodarilo vytvoriť všeobecne záväznejší obraz sveta v jeho historickom vývine. Rovnako nedospela k akejkoľvek vedeckej periodizácii dejinného vývoja. Nekonečné a kontinuitné plynutie života spoločnosti nepretržite prebieha v celej jeho zložitosti, pričom mnohé javy sa začínajú tam,

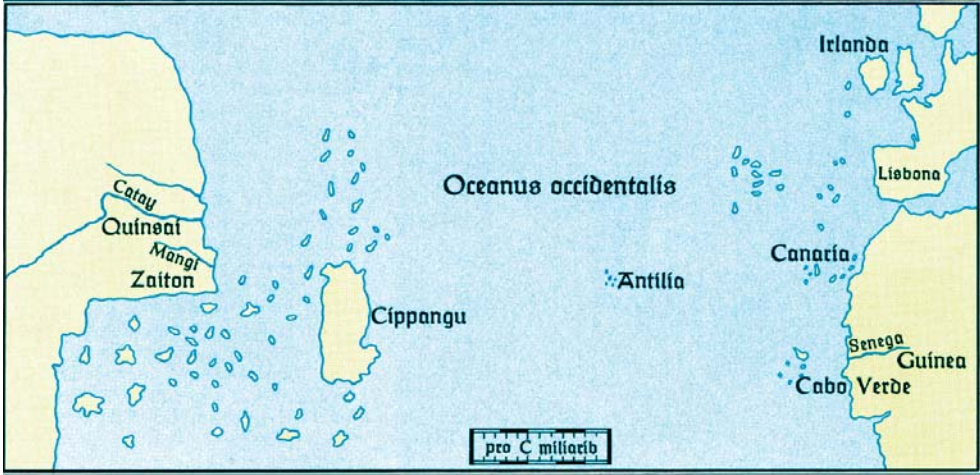

Slovák Mikuláš Bakalár Štetina vytlačil český preklad spisu Ameriga Vespuccioho začiatkom 16. storočia

kde sa iné ešte nekončia. To nedovoľuje podať obraz presne oddelených etáp, kultúr či civilizácií čo len v európskom priestore. Historiografia sa po tejto skúsenosti vrátila k pragmatickému, skôr didakticky podmienenému rozčleneniu dejín na *starovek, stredovek a novovek*, pričom už sleduje nielen dobových pozorovateľov života v jednotlivých obdobiach, ale i súčasníkov, ktorí sa na danú dobu dívajú a konfrontujú ju so svojimi skúsenosťami, pocitmi či potrebami. V takejto podobe sa formuje a formuluje i nový zmysel dejín pre potreby ľudského rodu. Ten vždy znova a znova tvorí dejinný obraz ako svoju skúsenostnú potrebu či nevyhnutnosť.

Pre stanovenie počiatku *stredoveku* dobre poslúžili udalosti zo štátnopolitického života. Ako sme už spomenuli, Odoakarov krok z roku 476 je dost' všeobecne prijímaným periodizačným predelom. Pravda, pre slovanský svet v strednej Európe je to termín priskorý.

Septētīo

Stredoveká predstava o našej Zemi, mapa od Toscanelliho z roku 1474

Die newen Inseln hinter Hispanien gegen Oriente bey dem land Indien liegen.

Zobrazenie novoobjavených krajín, výrez z mapy z roku 1538

Naši predkovia ešte nedokázali v tomto čase pevne obsadiť sídliskový priestor, ktorý sa neskôr stal našou vlasťou. Preto aj počiatky stredovekého života našich predkov posúvame do 5. – 7. storočia, keď už vznikajú aj prvé pokusy o organizovanie štátneho a spoločenského života v našej krajine. V takomto duchu sme predstavili aj prvý diel našej knihy *Cesta dejinami – Stredoveké Slovensko*. V tejto dobe sa mení celkové javisko dejín aj v našom geografickom a historickom priestore, a najmä formuje sa aj nový kultúrny svet. Do zabudnutia odchádzajú starí slovanskí bohovia a my sa postupne zaraďujeme do spoločenstva, ktoré sa začína nazývať kresťanskou Európou.

Historici len ťažko hľadali predel, ktorý by jednoznačne oddeľoval starovek od stredoveku. O nič menšie problémy nie sú, ak treba určiť dobu, keď už sa stredovek končí a začína sa doba nová – *novovek*. Najprv sa zdal priateľným pád Carihradu v roku 1453. Je pravda, že postupné obsadzovanie európskej pevniny osmanskou tureckou mocou vážne zasiahlo do osudov celej európskej politiky. Pre strednú, najmä však pre juhovýchodnú Európu to znamenalo komplikácie už celého, nielen politického života prakticky až do 19. storočia. Bojový islam – postupoval spolu s osmanskou mocou – však nedokázal vykoreniť starú kresťanskú kultúru ani na tých územiach, ktoré Osmani pevne držali pod svojou správou. Nedošlo tu teda k zvratu celej európskej kultúry a ducha.

Aj veľké zámorské objavy, ktorých výsledkom bolo objavenie Nového sveta, majú oprávnenie uchádzať sa o periodizačný medzník medzi dvoma historickými epochami. Kolumbov objav – Amerika – hlboko zasiahol do predstáv stredovekého človeka o svete, kde dovtedy žil. Odvážni moreplavci našli v Novom svete

ľudí, ktorí sa podobali Európanom, len mali trochu tmavšiu pleť. **Krištof Kolumbus** ešte veril, že našiel novú cestu do Indie a že nové krajiny sú súčasťou Ázie. Ďalšie plavby však nadobro vyvrátili dovtedajšiu predstavu európskeho ľudstva o tom, že naša zem je plávajúca doska na širom mori. Výprava, ktorú viedol **Fernão de Magalhães**, Portugalec v španielskych službách, v rokoch 1519 – 1522 oboplávala celú našu zem. Pravda, vrátila sa len jedna z piatich lodí a sám vedúci bol v roku 1521 na Filipínach zabitý. Po prvý raz v dejinách sa však podarilo aj experimentálne, a teda presvedčivo dokázať, že náš „svet“, naša Zem má podobu gule a ľudstvo ju môže aj presne zmerať. Menili sa stredoveké názory na nebo a hviezdy. Už tu nemusel nastupovať roj anjelov, aby zatáhovali plachty na nebeskú oblohu v noci. Ľudia stále viac počuli o tom, čo navzdory všetkým autoritám, ba i Svätému písmu už dávnejšie hlásal kanonik **Mikuláš Kopernik**. Nesmelo, ale predsa len svojimi výpočtami a pozorovaním oblohy ukázal, že naša Zem nielenže je guľatá, ale že sa krúti aj okolo vlastnej osi, ba obieha i okolo Slnka. Boli tak položené základy novej heliocentrickej sústavy, ktorá vysvetľovala nielen striedanie dňa a noci, ale aj zmenu ročných období. Kopernikovo dielo malo ešte svoje nedostatky. Po prvý raz však ľudstvo dostalo do vienka novú teóriu o vesmíre, o svete, ktorý ho obklopoval, a táto teória už bola založená nie na scholastickom špekulovaní, ale na experimente alebo, ako hovorili humanisti v Itálii, na „esperienze“ – teda na skúsenosti a praxi.

Už za Kolumbovho života taliansky zemepisec **Amerigo Vespucci**, účastník niekoľkých plavieb do nových krajín, vyslovil názor, že „Nové krajiny“ nie sú súčasťou Ázie, ale sú samostatným a veľkým svetadielom. Na jeho počesť bol tento kontinent aj nazvaný „Ame-

Zem Kolumbova, drevorez z roku 1493

rika“. Európania si po prvý raz s plnou vážnosťou začali uvedomovať svoje európanstvo i skutočnosť, že na druhej strane zeme nežijú ľudia s dvoma hlavami. Pochopili, že Boh nestvoril len svet Európy. S Novým svetom – Amerikou – sa začali rozvíjať nové hospodárske, civilizačné a kultúrne vzťahy. Množstvo zlata a striebra začalo prúdiť do Európy a vyvolalo k životu jav nazvaný „cenová revolúcia“. Prišli znalosti nových plodín (zemiaky, kukurica, tabak a i.) a celkový hospodársky rozvoj sa obrátil zo stredomorskej oblasti na pobrežie Atlantického oceánu. Upadali svetovládne Benátky, ktorým Osmani odrezali obchodné cesty do Levanty, a rástli mestá Antverpy, Lisabon, Sevilla a i. Hospodársky vzostup spolu s Nizozemskom zaznamenalo i Anglicko, ktoré skoro pochopilo vý-

znam „nového Božieho daru“ – kolónií. Nový kontinent (jeho objavovanie trvalo necelých sto rokov a končilo sa obsadením Mexika a Peru) nielen dával, ale aj prijímal od Európy. Začalo sa tu s pestovaním obilia, dobytky, prichádzala tradičná kresťanská európska kultúra. Európa začína do zámoria vyvážať aj svoje tovary, čím sa mení obraz doterajšieho svetového trhu. Obrovský rozmach výroby trhá, narúša hranice feudálneho sveta výroby a obchodu. Menia sa obchodné spojenia, rozširujú bankové operácie. S hospodárskym rozvojom a pre jeho potreby sa rozvíja i veda, najmä kartografia, geografia, botanika, zoológia a pod.

Storočie zámorských objavov, keď odvážni ľudia obdobia humanizmu a renesancie rozšírili obraz jestvujúceho sveta a jeho obyvateľov, pričom dali

impulz veľkým premenám v hospodárskom a sociálnom živote, si rozhodne môže robiť nárok na veľký periodizačný medzník. Skončil sa svet stredoveku a začínal sa novovek.

Existuje aj názor, že medzníkom medzi stredovekom a novovekom je reformácia. Rozpad starého sveta spôsobil reformačný Lutherov úder, ktorý rozbil jednotu západnej cirkvi. Rozhodujúci tu bol rok 1517, keď **Martin Luther** pribil na dvere chrámu vo Wittenbergu svojich 95 téz o podstate odpustkov. Bola to kritika cirkvi a cirkevnej hierarchie, ale ešte nie definitívny rozchod. Až v roku 1520, keď Luther za jasotu svojich prívržencov spálil pápežskú bulu, ktorá zavrhovala jeho učenie, definitívne sa rozišiel s cirkvou. V nasledujúcom roku na ríšskom sneme vo Wormse aj verejne potvrdil svoj rozchod, čím privolal na seba ríšsku kliatbu. Vtedy ho prikryl a ochránil saský kurfirst. Následne, ako je známe, odišiel na hrad Wartburg, kde vypracoval základy svojho nového náboženstva, učenia. Tu už polemizuje nielen s cirkvou, ale aj so svojimi radikálnymi spolubratmi.

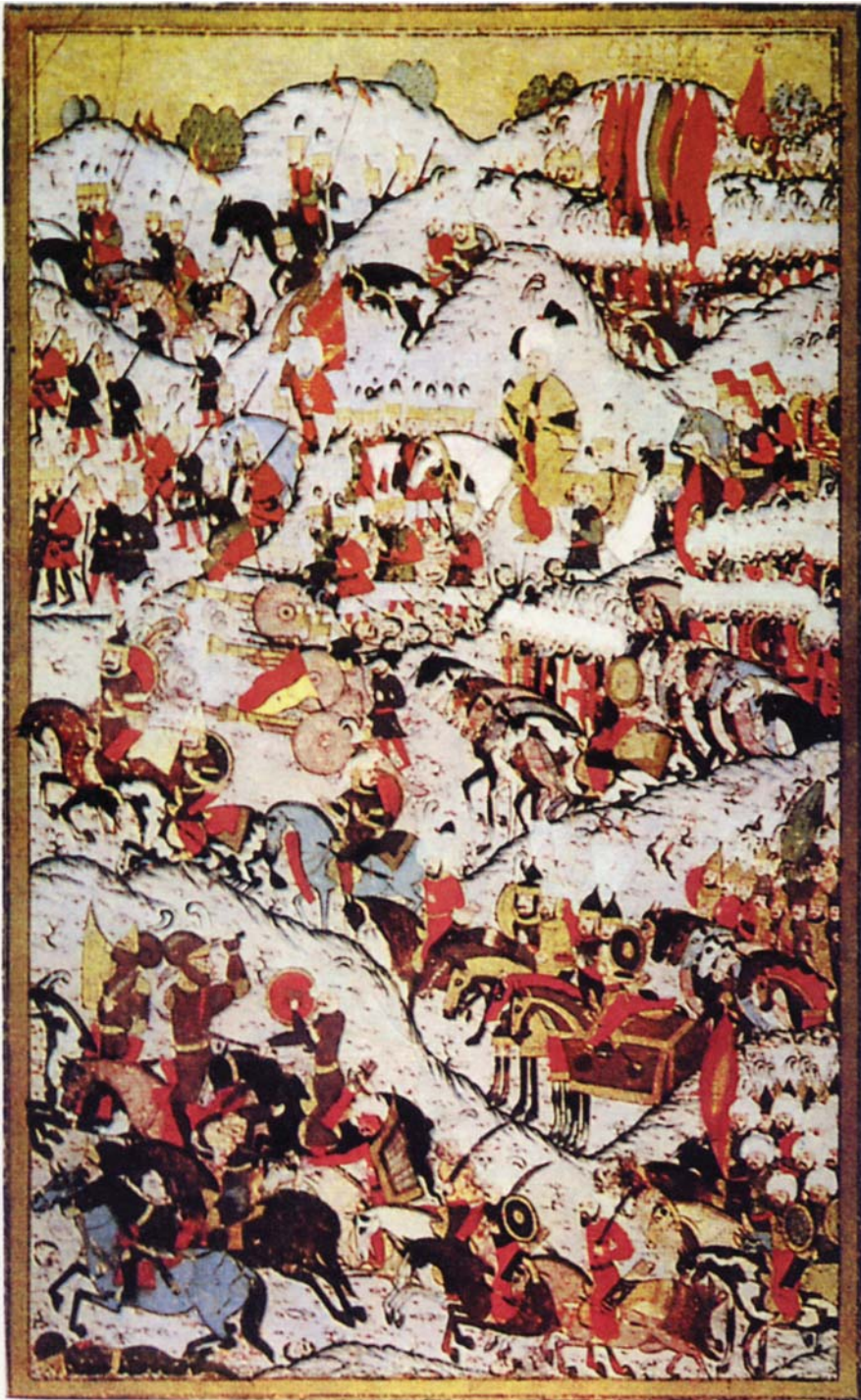
Reformácia so všetkými svojimi názorovými či vieroučnými odnožami (*kalvinizmus, zwingliánstvo, anabaptizmus* a pod.) nepochybne vniesla do duchovného i spoločenského života európskej spoločnosti nové myšlienky, životné postoje. Spolu s následnou rekatolizáciou vyvolala aj dlhý rad náboženských vojen. V tých krajinách či štátoch, kde bola novým oficiálnym náboženstvom, nepochybne sa stala i zostala vážnym historickým zlomom a predelom. Demokratickými zložkami vychádzalo učenie, smerujúce k občianskej spoločnosti, v ústrety novým prvkom rodiaceho sa kapitalizmu. Napriek tomu všetkému sa postojom k sociálnemu usporiadaniu spoločnosti obracalo naďalej k stredovekej spoločnosti. A hoci prinieslo veľa no-

vôt a zmien do vývoja európskeho sveta, dosť ťažko povedať, že by spomedzi mnohých zmien 15. a 16. storočia bolo jediným signifikantným znakom rodiaceho sa novoveku. Nepochybne patrilo medzi viaceré.

Aby náš obraz o prelome stredoveku a novoveku bol plastickejší, treba spomenúť ešte jeden jav, ktorý je sprievodným znakom 15. – 16. storočia. Spoločným znakom vnútropolitického života väčšiny európskych krajín od polovice 15. storočia je upevňovanie ústrednej panovníckej moci, ako aj cesta k budovaniu nového typu štátu, pomerne odlišného od stredovekých monarchií. Nový štát smeruje k absolutistickej vláde, opiera sa o nový byrokratický aparát a vojsko. Jeho chod usmerňujú už peniaze v celom verejnom živote. Pritom možno pozorovať v štátnom systéme aj prvé náznaky regulovania výroby a obchodného života. Ide pritom o celoeurópsky jav, ale v jednotlivých krajinách sa viac uplatňujú prvky, ktoré vychádzajú z tradície tej-ktorej krajiny.

Azda najradikálnejšie narušil stredoveké tradície francúzsky absolutizmus, ktorý už súčasníkom pripomínal na jednej strane vzor usporiadaného a fungujúceho štátu, druhým sa javil ako vzor odstrašujúcej tyranie. Aj Anglicko sa formuje do jednotného celku (pravda, bez Škótska a Írska), pričom parlament sa stáva symbolom štátnej jednoty a rozhoduje o takých závažných veciach, ako sú štátne dane a zákonodarstvo. Pokusy Habsburgovcov, menovite Karola V., ústredne vládnuť veľkému konglomerátu štátov (vcelku rôznorodých i vzdialených), sa nevydarili. Napriek tomu sa dosiahli čiastkové úspechy v niektorých štátoch. Bolo to všade tam, kde už v predchádzajúcich časoch bola posilnená ústredná panovnícka moc. Vidieť to napr. v Španielsku, ale aj v krajinách, kde vládol brat Karola V. Ferdinand, to zna-

Bitka pri Moháči, v ktorej osmanské vojská porazili spojenú uhorskú armádu

mená aj u nás, v našej krajine. Pre nový, absolutistický štát je príznačné, že rezignuje na stavovské poradné či vládne orgány, ale vytvára nový typ poradných orgánov, zborov, rád (dvorských, finančných a iných). Vzniká nový typ úradu; s ním vzniká aj nová sociálna vrstva, ktorá sa regrutuje z radov šľachty, ale aj meštianstva. Je tu nová feudálna byrokracia, je tu nová šľachta, ktorá bohatne v službách štátu. Pre správny a vládny systém absolutistického štátu (alebo len centralizovanej monarchie) už nestačí napr. koalícia kráľa a miest, koalícia kráľa a drobnej šľachty proti veľkým feudálom. Už sa vytvára typ mocenských štruktúr, často opierajúcich sa o armádu, a s nimi i nové typy sociálnych komunít, ktoré sa navyše aj navonok ináč správajú. Opúšťajú strmé stredoveké hrady a zamieňajú ich za pohodlné kaštiele na rovinách, ktoré sú prakticky obývané až do najnovších čias. Aj mestský svet sa mení. Málo priestorný gotický dom ustupuje novým stavebným štruktúram, ktoré už potrebujú veľa vzduchu a svetla. Aj tieto navonok viditeľné javy delia svet stredoveku od novej doby, stredovekých ľudí od tvoriacej sa novej spoločnosti.

• • •

Uviedli sme niekoľko znakov, javov, ktoré stoja na ceste formujúcej sa novovekej spoločnosti v 15. – 16. storočí. Niektorí historici, najmä hospodárskych a sociálnych dejín, sa snažili spochybníť prevratnosť spomenutých javov. Ukázali, že spoločnosť nasledujúcich storočí ešte stále nepriznala ducha slobody, racionalizmu, ale zostala v zajatí starého kresťanstva. Vraj až doba osvietenstva rozbila dobu antro- a geocentrických názorov, priniesla nové názory na funkciu štátu, na spoločenský poriadok prekonávajúci staré stavovské zriadenie. Prinajmenšom to bola vraj až veda, ktorá od 17. storočia otvárala človeku okno do vesmíru a oslobodzovala ducha od

zjavených právd, od špekulatívnej scholastiky. Táto snaha spochybníť hranicu 15. – 16. storočia ako prelom k dejinám novoveku však neuspela. Poukazovalo sa na to, že napriek všetkej kritike kresťanstva, napriek rozčesnutiu sa cirkevnej organizácie, mravné a civilizračné korene kresťanstva pretrvávajú či pretrvali i naďalej. Aj spoločenské zriadenia opreté o princípy feudalizmu pretrvávali a v mnohých krajinách sa držali ako obnovené nevoľníctvo. Feudálny systém by sa v niektorých oblastiach Európy udržal i v 19. storočí, ak by ho nezmietla všeeurópska revolúcia v rokoch 1848 – 1849.

Historická veda teda celkom pragmaticky prijíma prelom 15. – 16. storočia za počiatok európskych novovekých dejín. Pritom každá európska historiografia sa viac upína k tej udalosti z danej doby, ktorá výraznejšie poznačila chod jej spoločnosti, krajiny, ktorej históriu sleduje. V západoeurópskom priestore sa viac zdôrazňuje objavenie Ameriky (1492), v Nemecku, vo Švajčiarsku a v severských európskych štátoch zas vystúpenie Martina Luthera (1517), ktorým sa začala doba veľkej reformácie. Napokon v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy je to veľký prienik osmanskej tureckej moci na Balkán a do Karpatskej kotliny. Za významný dejinný medzník sa tu považuje (aj pre dejiny Slovenska) bitka pri Moháči (1526). Pritom samotná krutá porážka vojsk najmocnejšieho štátu v tejto oblasti – Uhorska – nemusela byť rozhodujúcim činom pre dlhoročnú okupáciu veľkej časti Európy Osmanskou ríšou. Skutočnosťou však zostalo, že spoločenstvo rozkladajúcej sa uhorskej stavovskej monarchie už nenašlo dost' vnútorných síl a zdrojov, aby zvrátilo vývoj.

K všetkým týmto prevratným udalostiam pristúpila ešte jedna novota, a to vynález, ktorého sa už ľudstvo nevzdalo. Dovtedy málo známy človek **Johannes**

Portugalci a India, gobelín z roku 1504

Gutenberg vynašiel kníhtlač a ňou sa začali písať aj nové dejiny – dnes by sme povedali „informatiky“. Tlačaná knižka už nebola len výsadou bohatých a učerých, ale rozmanité kalendáre, letáky či oznámenia sa stávali každodennou potrebou človeka. Tlačené slovo sa vydalo na cestu, aby šírilo vedomosti o svete i o človeku. Rýchlejšie i efektívnejšie spájalo ľudí i krajiny, v ktorých žilo. Natrvalo sa stalo významným faktorom integrujúcej sa novovekej Európy.

Očakávali by sme, že v novej dobe sa sformuje aj nový človek: lepší, dokonalejší, mierumilovnejší, bohabojnejší. Nič také sa však nestalo. Nebolo dňa, aby nerinčali zbrane a nezabíjali sa ľudia. Vojna sa dokonca stala každodenným chlebíkom pre mnoho mužov a žien v novoutvorených žoldnierskych armá-

dach. Bojovalo sa nielen pre materiálne statky, ale nezriedka i pre vieru, pre svetonázor. Jedna z takýchto, dalo by sa povedať, náboženských vojen trvala nepretržite celých tridsať rokov. Vo vojnách sa už nielen sekalo šablami a ťalo mečmi – vojská do seba pálili puškami a veľkánskymi delami. S novými zbraňami sa objavila aj potreba nových fortifikácií, novej stratégie a taktiky boja. Obzvlášť kruté boli storočia vojen, ktoré musela viesť kresťanská Európa s bojovným islamom, predstavovaným Osmanskou ríšou.

Ako prežívalo tieto prelomové storočia naše Slovensko? Treba povedať popravde – veľmi ťažko a biedne.

Objavením Ameriky sa zmenila sieť všetkých veľkých obchodných ciest – magistrál v Európe tým, že sa presme-

rovali na pobrežie Atlantického oceánu. Vyrastajú veľké prístavy v Španielsku, Portugalsku, Anglicku i Nizozemsku a tu vznikajú aj svetové obchodné centrály. Vnútrozemie strednej Európy zostáva stranou. Ešte aj Dunaj, naša najlacnejšia vodná cesta, je z hľadiska novej orientácie obchodných ciest „cesta protismer-ná“. Naložené lode musia z pobrežia ťahať konské záprahy, čím je cesta nákladná a málo efektívna. Východoslovenské mestá, ktoré prepravovali tovar od Čierneho mora smerom do Poľska a na Balt, zostávajú v tomto čase tiež stranou a upadajú.

S úpadkom obchodu zostávali naše mestá len strediskami neveľkej poľnohospodárskej a remeselnej výroby, orientovanej na miestny trh. Svet veľkého kapitálu, úveru, bánk, finančných transakcií, ktorý sa stal v živote západnej Európy najdôležitejší, Slovensko obišiel. Začali sme sa vzdalovať Západu. Na chvíľu sa zdalo, že významnejší hospodársky obrat na Slovensku môže priniesť, ako už po mnoho storočí predtým – baníctvo. Aj tu však nový svet bol akoby proti nám: Európu zaplavilo lacné striebro najmä z mexických baní a nemecký kapitál vložený do našej medi pomaly, ale isto odchádzal spolu s tovarom za hranice Slovenska. Do nového svetového obchodu, ktorý rúcal staré colné hranice a bariéry, sme napokon mohli vstúpiť len štrbinou: pokúšali sme sa pre ľudnaté mestá západnej Európy dorobiť chlieb a mäso. A keď sa zdalo, že sa to podarí, prišlo storočie tureckých vojen a stavovských povstaní, náboženskej neznášanlivosti a nekonečných zápasov, čo nakoniec nadobro poznačilo celý vývoj na Slovensku, tak ako aj v niektorých okolitých európskych krajinách. Západ sa uberal k novému a progresívnemu kapitalizmu a ostatná časť – stredná a východná Európa sa vracala k obnovenému feudálnemu poriadku, k ubíjajúcemu a re-

tardačnému nevoľníctvu. To nadhlo prikovalo sedliaka k hrude, k vlastnej dedine, a poznačilo ďalší vývoj spoločnosti.

Na prahu novoveku v novom svete a v rámci mnohonárodnostného Uhorska začali si aj Slováci silnejšie i programovejšie uvedomovať sami seba, svoj jazyk, svoj národ. V základných a mestských školách, na kazateľniciach i v občianskom živote sa nesmelo začať ozyvať naša materinská reč. Pravda, v písomnej podobe si ešte bolo treba pomáhať vyspelejšou a literárne vyskúšanějšíou češtinou. Stále viac však do nej prenikali domáce slovenské slová. A tak, ak sa chcel žiak naučiť všemocnej a používanej latinčine, musel tak urobiť na základe svojho materinského jazyka. Preto v kníhtlačiarňach začali vznikať potrebné latinsko-slovenské slovníky a užitočné gramatiky, aby žiakovi pomáhali pri deklamovaní a memorovaní. Neskôr sa už v slovenčine tlačili kalendáre, modlitebné knižky a nárečová literatúra. Vzdelanci, ktorí vzišli z radov slovenského ľudu, nabádali k poznaniu materinského jazyka a kultúry. Správne odhadli, že jazyk a kultúra budú najcharakteristickejšími prvkami rodiaceho sa novodobého národa. Mnohí, pravda, aj odrádzali a neverili, že z takého biedneho a roztriešteného prostého ľudu sa predsa len raz sformuje plnoprávny európsky národ. Život im však nedal za pravdu. Koleso svojich národných dejín sme postupne stále pevnejšie brali do vlastných rúk a v čase, keď sa už rúcal prežitý nevoľnícky a feudálny svet, aj my Slováci sme sa chopili zbrane a smelo sa postavili brániť svoju národnú i občiansku slobodu, kládli základy politického národa a štátu. Pravda, muselo pretiecť ešte veľa vody, vývoj k modernému národu a štátu sa však už nedal zastaviť.

Cisár Maximilián I., portrét od Bernharda Strigela, okolo roku 1496